

MILBACHER RÓBERT

A Mikszáth-befogadás főbb irányairól

„És ha Mikszáth Kálmánt igaz érdeme szerint akarják elsiratni, ne beszéljen senki »nagy mesemondóról«, a »magyar élet nagy meglátójáról s megöröktítőjéről«, a »világhírű humoristáról s a páratlan szatirikusról« – vagy ha ezekről beszél, mert van joga rá, tegye hozzá, hogy »egy tárca keretében«.”¹

Móricz fenti mondatának három Mikszáth-definíciója (nagy mesemondó, magyar élet nagy meglátója s megöröktítője, világhírű humorista s a páratlan szatirikus) arra enged következtetni, hogy a korban minden bizonnyal e három olvasási irány határozta meg a Mikszáthhoz való viszonyt. Sőt, azt gondolom, hogy valójában mindmáig e hármasság preformálja a Mikszáth-olvasásunkat, annak ellenére is, hogy az utóbbi tíz év Mikszáth-szakirodalma mindent megtett, hogy a Mikszáth-képet kimozdítsa a fenti hármasság mátrixából.²

Az alábbiakban szeretném felvázolni ennek a három olvasási módnak a befogadásra tett vélhető hatását, majd a harmadik (részben kibővített) befogadói hagyománynak és a „cinikus Mikszáth” tételnek a kibontásával teszek javaslatot a Mikszáth-értésünk egy új szempontjának megfontolására. (Jelen írás inkább elvégzendő kutatási feladatokra tesz javaslatot, ennek következtében inkább hipotéziseket képes megfogalmazni, mint eredményeket közölni.)

Az általam ismert Mikszáth-szakirodalom mindmáig adós maradt egy alapos recepcióelemzéssel,³ amelyre annál is inkább szükség volna, mert a különféle, időnként egymásnak gyökeresen ellentmondó állításokat megfogalmazó kritika diskurzuselemzése nagyban hozzásegítene a Mikszáth-értésünk körüli zavarodottság tisztázásához. Persze különféle értelmezők mindig megpróbálták rendet vágni a Mikszáth-értelmezés rengetegében, de legfeljebb is csak a káoszt sikerült növelniük.

Így lesz Mikszáth egyszerre „irtózatosan tudatos”⁴ és egyben tökéletesen naiv elbeszélő, akinek „a mese is mintha önkéntelenül buggyanna ki lelkéből”.⁵ Továbbá így lesz Mikszáth korának, az 1867 utáni kiábrándult nemzedéknek a gyermeke, és e korszak reprezentánsa.⁶

¹ Móricz Zsigmond: Mikszáth Kálmán. = *Nyugat* 1910. 11. szám. www.epa.oszk.hu/00000600057/01593.html

² Eisemann György: *Mikszáth Kálmán*. Bp., Korona Kiadó, 1998.; Hajdu Péter: *Csak egyet, de kétszer. A Mikszáth-próza kérdései*, Bp., Szeged, Gondolat-Pompeji, 2005.; T. Szabó Levente: *Mikszáth, a kételkedő modern*. Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózai poétikájában, Bp., L'Harmattan, 2007.

³ Beke Albert tanulmánya próbálja áttekinteni a Mikszáth-kép alakulását: Beke Albert: A Mikszáth-kép változásai. = *Palócföld* 1997/2. www.nograd.net/irodalom/mikszath/irod/23.html

⁴ Karácsony Sándor: *A cinikus Mikszáth*, Hét Krajcár Kiadó, Budapest, 1997, [1941], 29.

⁵ Schöpflin Aladár: Mikszáth Kálmán, in *Nyugat* 1910. 8. szám. www.epa.oszk.hu/00000/00022/00054/01462.htm

⁶ Zsigmond Ferenc: *Mikszáth írói egyénisége mint kortörténelmi dokumentum*. Debrecen, Csathy Ferenc M. Kir. Tud. Egyetemi Könyvkereskedése és Könyvkiadóvállalata R.-T. 1923.

ugyanakkor teljességgel korszerűtlen regényíró, egyfajta „régí kanavász”.⁷ És végül így lesz Mikszáth a Jókai-féle anekdotikus-romantikus hagyomány betetőzője,⁸ és a kritikai realista látásmód megalapítója.⁹

A Mikszáthról alkotott képzetek sokfélesége és ellentmondásossága már önmagában is izgalmas kutatási terület, hiszen a megfoghatatlanság és a kategorizálhatatlanság a szekunder irodalomtörténeti nyelvet is önreflexióra készíti, és olyan látásmód felvételére kényszeríti az irodalomtörténészt, amely a meglévő tudásrend folyamatos felülvizsgálatával és az axiómáknak vélt állítások kimozdításával juthat el újszerű állítások megfogalmazásához.

Ilyen axiomatikus állítás Mikszáthtal kapcsolatban a naiv látásmódnak és a közvetlen élőbeszédszerű elbeszélői hangnak az ötvöződéséből származó *reflexiótlanság* tétele.¹⁰ Azok a kritikák, amelyek a korszerűséget kérik számon Mikszáth művein, ezt a tételt a magyar (mindig európai kitekintéssel) prózahagyomány teljességgel elavult gyakorlatként azonosítják be és ítélik el. Az anekdotára és mesélésre építő elbeszélői technikát természetesen Jókai praxisának továbbéléseként értelmezik, illetőleg a Jókaival kapcsolatos kritikai nyelvet alkalmazzák a Mikszáth-szövegekre is. Kiragadott példaként álljon itt Ambrus Zoltánnak a *Szent Péter esernyőjéről* írott kritikájából egy passzus, ahol is Ambrus Jókai *A két Trenk* című 1893-ban, vagyis két évvel Mikszáth regénye előtt, megjelent művével talál közös nevezőt, majd többes szám harmadik személyben beszél a két szerzőről: „Nem találják önök különösnek, hogy a mi kitűnő íróink Trenk Frigyes változatos kalandjaival mulattatnak bennünket, vagy egy esernyő hányattatásait mesélik el pompás előadásban? [...] nagy előszeretettel keresik azokat a témákat, amelyek kiváltképpen a naiv lelkeket érdeklik, és hallgatnak arról, ami a felnőtt embert szokta érdekelni? Mintha csak arra való volna nekik az írás, hogy *eltitkolják veled a gondolataikat*.”¹¹ Jókai és Mikszáth ebben a szövegben mintha tökéletes harmóniában és magától értetődő természetességgel kerülnének egy platformra: úgy is mondhatnám, hogy ebben a felfogásban Mikszáth nem más, mint a magyar Jókai. A kritikus a két szerző műveiben felfedezni vélt naivitást mindennemű gondolatiság, mindennemű reflexió hiányaként értelmezi, amivel persze egyben ezt prózatörténeti hagyományt megfosztja a reprezentatív világértelmezésnek a lehetőségétől is. Ezzel viszont legfeljebb szórakoztatásra, a léha időtöltésre tarja jónak e műveket a ponyvairodalomba sorolva be őket. („A komolyság, a mélység nem igen populáris dolgok. A népnek nem kellene tragédiák; a népnek anekdota kell.” – írja ugyanott Ambrus.) Máig ható érvényű éppen a *Szent Péter esernyőjének* gyerekirodalomként való olvasása, amely olyan reduktív félreolvasás során jött létre,¹² amely azon a szinte konszenzuális látleleten alapul, hogy „az egész ahogy van egészen közel áll a meséhez, hangjában naivítás csörgedezik, a fordulatai nem lélektani motiváláson, hanem a mese kacsalába-

⁷ Tiborcz [Ambrus Zoltán]: Szent Péter, az esernyője és még valami. *A Hét* 1895. 6. évf. 51. sz. Id.: Mikszáth Kálmán összes művei 7. kötet. Regények és nagyobb elbeszélések, Szerk. Bisztray Gyula, Király István, Bp., Akadémiai Kiadó, 1957, 262.

⁸ Schöpflin Aladár: *Mikszáth Kálmán*, Bp., Franklin Társulat, [1941], é.n.

⁹ Király István: *Mikszáth Kálmán*, Bp., 1960. (Második kiadás).

¹⁰ Az élőbeszédszerűség szép elemzését ld. Tahin Szabolcs: „Élőbeszédszerűség” *Mikszáth* prózájában. = *Tiszatáj* 57 (2003/11).

¹¹ Ambrus, id. MKÖM 7. kötet. 262. [Kiemelés tőlem – MR.]

¹² A mű reduktív olvasatának kialakulásával kapcsolatban ld. Imre László: *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996, 293–315.

in állnak, a mesélő maga is gyönyörködik abban, amit kitalált...”¹³ Gyermeki lélek számára befogadható, kissé bárgyú szerelmi történet, és gyermeki intellektussal is átlátható, leegyszerűsített világlátás. Vagy ahogyan ezt a már idézett Schöpflin – egyébként egyáltalán nem elítélő hangnemben – megfogalmazta: „Hogy az ember a mesét élvezni tudja, maga is naívvá [sic!] kell hogy váljon s félretegye másféle tapasztalatait a világról. Akik a mesében szerepelnek, azoknak nincsenek súlyos lelki problémáik, örökös játékban élnek, kicsi emberkéik, mint a gyerekek, nem történhet velük nagy dolog.”¹⁴ Azt gondolom, hogy ez a fajta reduktív szemlélet többé-kevésbé jellemző a Mikszáth-recepciónak azon ágára, amely hol reflektáltan, hol reflektálatlanul Jókai felől olvassa Mikszáthot. Jobb esetben nyíltan számon kéri azokat a Gyulainál, később Péterfynél Jókaival kapcsolatosan előszámlált kritikai kifogásokat (lélektani motiváltság hiánya, mesei szerkezet stb.), amelyek valamiféle korszerűségelv nevében marasztalják el a „mestert”, de a „tanítványt” aztán különösen. Azaz a Mikszáthtal kapcsolatban elvárt vagy/és diagnosztizált naivitás, harmonikus világregnd, egyszerűség és átláthatóság egészen egyszerűen a Jókai felőli olvasás következményének tekinthető.

Persze a Jókaihoz való viszonyításban maga Mikszáth is ludas, hiszen különösen a pályakezdése idején erőteljes, Jókaival kapcsolatos hatásiszonyát ő maga is reflektálja több írásában is.¹⁵ Ugyanakkor a Jókai felől olvasott Mikszáthtal kapcsolatban megfogalmazott elvárások (vagy reflektálatlan olvasói attitűdök) nem számolnak azokkal a Schöpflin könyvében is felsorakoztatott különbségekkel, amelyek gyanakvásra kellene, hogy készítsék a befogadót. Schöpflin azt mondja, hogy Mikszáth és Jókai egyaránt a mesét helyezték ugyan a középpontba, de Mikszáth „óvatosabb és meggondoltabb volt, nem kanyarodott el olyan messzire a valóságtól”. A másik fő különbséget abban látja, hogy Mikszáth „Jókai mellékalakjait viszi főszeplőkül az előtérbe”.¹⁶ Már ez a két különbözőség is arra mutat, hogy a két írói világ között olyan viszony tételezhető, amelyet nem feltétlenül a folytonosság és összehangoltság jellemez. Nyilván Mikszáth nagyon is jól ismerte azokat a kritikai kifogásokat, amelyek Jókai korszerűtlenségét ostromozták, és saját Jókaival kapcsolatos „hatásiszonya” sem az egyszerű utánzásra, hanem valamiféle versengő újraírásra készíthette a „későn jött” író. Ez azt jelenti, hogy Mikszáthnak óhatatlanul is reflektálnia kellett a Jókai-hagyományra, azaz valamiféle metapozíciót kellett fölvennie, amennyiben nem óhajtott sem plagizátor, sem pedig korszerűtlen író lenni. Innen nézve azonban ezt csakis reflexív helyzetből teremthette meg. Vagyis amikor Jókai románcos világképét véljük felfedezni a Mikszáth-szövegekben, akkor nem számolunk azzal a távolsággal, amely éppen e reflexió révén jön létre Jókai és Mikszáth között.

A Jókai-szövegek meséjének tétje a világ harmóniájának, naiv rendjének visszaállítása, amely a románcos elbeszélés törvényeinek megfelelően valamely antagonisták és protagonisták nagyszabású összecsapása révén jöhet létre. A mesélő feladata ennek a küzdelemnek bármely történelmi helyzetben, világeseményben, nemzeti sorsfordulóban való megpillantása és elbeszélése. Jókai feketére és fehérre rajzolt főhősei e küzdelem szereplői, akiknek ép-

¹³ Schöpflin Aladár: *Mikszáth Kálmán*, Bp., FranklinTársulat, [1941], é.n. 89.

¹⁴ Schöpflin 1941, 90.

¹⁵ Erről ld. Szilasi László: *Kopereczky-effektus*. = Uő: *A Kopereczky-effektus*, Pécs, Jelenkor, 2000.; és Milbacher Róbert: *Mikszáth Kálmán Jókai-olvasásáról*. = „*Mester Jókai*” *A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón*. Szerk. Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, Bp., Ráció Kiadó, 2005, 125–137.

¹⁶ Schöpflin 1941, 39–40.

pen a már valóban aprólékosabban kidolgozott mellékszereplők által képviselt világ fennmaradásáért, megmentéséért, jobbításáért kell harcolniuk.

Ehhez képest – a schöpflini tétel értelmében – a Mikszáth-művekben éppen e mellékszereplők kerülnek a középpontba, sőt a héroszok maguk is ilyen mellékszereplőkké degradálódnak. (Vagy ahogyan ezt Karácsony Sándor nagyon is találóan megfogalmazta: „Nála még a történelmi óriások is bőfögnek.”)¹⁷ Ez azonban egyben szakítást jelent azzal az ethosszal is, amely szerint a világ rendje valamiféle nagyszabású küzdelem során dől el, és a hangsúly a világ rendjét/rendetlenségét elszenvedő „hétköznapi” emberre helyeződik át. A mesélő szerepe is megváltozik, hiszen immár nem valamiféle nagyszabású mitikus történet látnok közvetítője lesz, hanem legfeljebb az elbeszélte világ működésének regisztrálója, ami a Mikszáth-recepcióban elő is hívta a realista látásmóddal kapcsolatos kanonizációs irányt.

Ugyanis már jóval a Király István nyomán – máig korrigálhatatlan károkat okozó – dogmává szilárdult „kritikai realista” Mikszáth-kép előtt megfogalmazódott Mikszáth realizmusának tétele, legalábbis olyan látásmódként, amely látens módon újfent a Jókai-féle gyakorlathoz képest, annak fényében értékeli a mikszáthi praxist (mellékszereplők előtérbe helyezése, történelmi héroszok profanizálása pl. *Az új Zrínyiász* kapcsán stb.).¹⁸ Ennek az olvasatnak a felerősödésében – sejtésem szerint – nem kis szerepet játszott, hogy Móricz realizmusának fényében olvasódik újra Mikszáth realiztikusnak (legalább is Jókaihoz képest annak érzett) világábrázolása. (Az elvégzendő recepciótörténeti kutatás fényt deríthet arra, hogy mennyiben változik meg a mikszáthi realizmust diagnosztizáló nyelv Móricz után.)

A „modernebb” Móricz – aki Mikszáthtal szembeni hatásiszonyát még az 1910-es nekrológban sem rejti véka alá, amikor így ír: „Követni fogunk és eltérünk tőled. Emlékezünk rád és lerázzuk hatásodat. És talán rombolunk, de csak hogy építhessünk. Felejtünk, hogy teremthessünk...”¹⁹ – tulajdonképpen visszamenőlegesen újraírja a Mikszáth-befogadást, amennyiben a realista szemléletmódot olyan kritikai elemekkel tölti fel, amelyek Mikszáthnál nincsenek meg, legalábbis abban a formában nincsenek, ahogyan azt Móricznál megtalálhatjuk. Megkockáztatható az a kijelentés, hogy tulajdonképpen Móricz volt Mikszáth legnagyobb hatású „félreolvasója”, amikor saját társadalomkritikus praxisához keresett egy olyan előzményt, amely – minthogy a maga helyén egészen más funkciót töltött be – újraírható és meghaladható. Ezzel a gesztussal Móricz fölébe nőtt a nagy elődnek, és hosszú időre meghatározta azt a szemléletmódot, ahogyan pl. Mikszáth dzsentri-ábrázolását értelmezni fogja az irodalomtörténet. (Mikszáth nyugatos értelmezési hagyományának másik fő sodra nyilván Krúdy, akinek a Mikszáth-olvasása, újraírása stb. talán kisebb hatást gyakorolt a Mikszáth-befogadásra, de éppen azért, mert az oeuvre egészen más rétegéhez kapcsolódott, a móríczitól egészen különböző Mikszáth-képet ragad meg, amely aztán egyenesen Esterházy Péterig követhető nyomon.)

Valóban szemléletesen példázza a fent említett folyamatot Mikszáth és Móricz dzsentri-ábrázolásának értékelése. Mikszáth dzsentri-ábrázolásával kapcsolatban szinte közhelyszerűen öröklődik az a tétel, hogy Mikszáth bizony jól „leleplezi” az élőködő társadalmi réteget, aminek a legeklatánsabb példáját a *Gavallérokban* találja meg a hagyomány. Magyarul ez a

¹⁷ Karácsony 1997, [1944], 26.

¹⁸ Pedig Barta János már a hatvanas években megfogalmazta kételyeit ezzel kapcsolatban, mindhiába. Vö.: Barta János: Mikszáth-problémák. = *ItK* 1961/3. 65. évf. 2. füzet.150. skk.

¹⁹ Móricz 1910, www.epa.oszk.hu/00000600057/01593.html

kanonizációs irány olyan társadalomkritikai szemléletmódot vetít vissza Mikszáthra, amely a Móricz-olvasatok eredményeként állt elő, és ez a szemléletmód aztán maradéktalanul érvényesül is a Mikszáth-olvasás során.

Csak hogy ez a kritikus szemléletmód történetesen a *Gavallérok*ban biztosan nem igazolható.²⁰ Úgy tűnik ugyanis, hogy Mikszáth nem mint társadalmi problémát értelmezte a dzsentri magatartásformát, hanem olyan új társadalmi gyakorlatként, amely a valóság megtapasztalásának egy egészen különös, eddig nem látott módját eredményezte. Hogy Karácsony Sándor két fogalmát kölcsönvegyem, a dzsentri életfelfogásban nyilvánul meg leginkább a „kellő” és a „való” közti különbség. Mikszáthot a dzsentri életformában éppen az érdekli, hogy az illúzió miképpen élhető meg véres valóságként, és a valóság miképpen válik illúzióvá, miféle átmenet létezik a kettő között stb.

Ennek megfelelően a *Gavallérok*ban nyomát sem találjuk a kritikai megítélés (netán elítélés) mozzanatának, ám annál érdekesebb az ott megélt játékvilág valóságteremtő, majd azt lebontó mechanizmusának leírása.²¹ Az elbeszélő, aki annak ellenére, hogy eleve tisztában van azzal, hogy Sáros megye az illúziók világa, hagyja magát – minden gyanakvását elaltatva – belesodorni a mások játékába, vagyis tulajdonképpen olyan befogadói attitűdöt jelenít meg, amely az illúzióknak mint olyannak a megélését értékiként definiálja, vagy legalább is vágyik rá. A *Gavallérok* az illúziót olyan játékvilágként mutatja be, amelynek ugyan időben és térben behatárolt az érvénye, de amíg fennállnak a játék szabályai, addig a létrehozott világ tökéletesen meg- és átélhető realitásként működik. Jellemző módon a *Gavallérok* egy esküvő történetét meséli el, amely önmagában is olyan ünnepi időként definiálódik, amelyben más szabályok és törvények uralkodnak, mint általában. Ugyanakkor az ünnep megélése semmivel sem lesz alacsonyabb rangú megtapasztalása a létezésnek attól, hogy korlátozottak az időbeli és térbeli koordinátái. Ebben a tekintetben Mikszáth szövege nem leleplez, kritizál, elítél stb., hanem megért, vagyis a realitásnak olyan alternatíváját mutatja föl, amely teljes értékű valóságot képes létrehozni.

Természetesen ezzel az eljárással, amely nem csupán a *Gavallérok*kat jellemzi, Mikszáth valóban relativizálja a valóság fogalmát, hiszen állítása szerint minden élhető realitás egyenrangú, és nincs olyan nézőpont ahonnan nézve egyik vagy másik játékvilág érvényesebb volna a másiknál. Ez az a pont, ahol Mikszáth kanonizációjának harmadik iránya sejlik föl, tudniillik a „cinikus” Mikszáthé.

Oláh Gábor 1910-es Mikszáth-írásának elhíresült mondata, miszerint „Mikszáth azért nem nagy író, mert nem hisz egy igazságban, amelynek átadta volna magát egészen”²², pontosan definiálja a Mikszáthtal kapcsolatban elterjedt cinikusság tételének forrásvidékét. Az igazság(ok) és a valóság(ok) változékonyságáról és az ebből következő viszonylagosságáról a következőt írja Mikszáth egy 1906-os mesegyűjtemény előszavában: „Sajnos, a világon semmi sem állandó; még az igazságok is csak ideiglenesek. Éppúgy megeszi őket az idő, mint va-

²⁰ A mű és az általam is tárgyalandó relativizmus elemzését ld. Takáts József: Mikszáth-szövegek relativizmusa. = *Uó: Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*, Bp., Kijarat Kiadó, 2007. 281–303.

²¹ Bényei Péter kiváló *Különös házasság*-értelmezésében világossá teszi, hogy még ennek a szövegnek sincs köze semmiféle irányzatossághoz, társadalom- és egyházkritikához. Vö.: Bényei Péter: Egy irányregény „iránytalansága”: Relativizmus és metaforikusság Mikszáth Kálmán *Különös házasság*-ban. *ItK*, 1999/3–4, 290–313

²² Oláh Gábor: Mikszáth Kálmán. = Oláh Gábor: *Írói arcképek*. Bp., Singer és Wolfner kiadása, 1910, 51.

sat a rozsdá.”²³ Amennyiben komolyan vesszük ezt a megjegyzést, akkor világossá válik, hogy Mikszáth nem is hihet egyetlen igazságban, legfeljebb annyit érzékeltethet, hogy minden aktuális jelennek vannak erőszakosan domináns igazságai, amelyek azzal az igénnyel lépnek fel, hogy egyben meghatározzák az aktuális valóság törvényeit, működési mechanizmusát, a benne élő emberek reakcióit. Olyan valóság-rezsimek működését mutatja be Mikszáth, amelyek mellett, hogy uralni próbálják az aktuális jelent, egyben saját ideiglenességük eltüntetésén munkálkodnak, hiszen csak akkor uralhatják a mindenkori jelent, ha abszolút érvényűnek tudhatják magukat.

A „cinikus” Mikszáth képzete tehát olyan látásmódról tanúskodik, amely mind a Jókai-paradigmától, mind pedig a realista Mikszáth paradigmájától tökéletesen idegen, lévén mindkét irány az igazság felmutatásával, nem pedig az igazságok relativizálásával foglalkozik. A cinikus Mikszáth legfeljebb mint humorista, mint szatirikus nyerhette el a helyét a kánonban, ám valójában valamiféle tanácstalanság jellemzi azokat az értékeléseket, amelyek szembenéznek Mikszáth cinizmusával. Vagy valamiféle negatív értékítéletet fogalmaznak meg ezzel kapcsolatban, mint teszi azt Oláh Gábor, vagy pedig körülményes és itt-ott nehezen követhető érveléssel próbálják Mikszáthot tisztázni a cinizmus vádja alól, mint teszi azt Karácsony Sándor. Ugyanakkor a zavarodottság és tanácstalanság mindenképpen közös mindkét megközelítési módban. Ennek a zavarnak az okát abban látom, hogy egyikük sem tudja Mikszáthhoz rendelni (mert valamiképpen a kialakult „békebeli” Mikszáth-képpel, amelynek tüzetes elemzése még várta magára, összeférhetetlen) azt a kiegyezés utáni időszak más szerzőihez egyébként magától értetődően hozzárendelt dezillúziós narratívát, amely éppen a nagy elbeszélések lebomlásáról, alkalmatlanságáról és a különféle elbeszélések versengő egymást relativizáló egyidejűségéről szól. Mikszáth ennek a fényében kissé ósdi, „táblabírási” szerzőnek tűnik, aki teljesen idegenül mozog a saját korában, és aki ennek következtében nem is nagyon képes reprezentálni azt.

Pedig Zsigmond Ferenc 1923-as tanulmányának már a címe is egyértelműen a kor saját-ságaival magyarázza Mikszáth írói egyéniségét, amelynek Zsigmond szerint is szerves részét képezi az igazságok relativizálása. Természetesen Zsigmond is reflektáló, és „főlényesen szkeptikus” szerzőnek látja Mikszáthot, aki „a maga álláspontját olyan magas polcnak érzi, ahonnan *sub specie aeternitatis* lehet szemlélni az élet jelenségeit s látni lehet, hogy abszolút igazságok nincsenek, csak előítéletek, vagyis illúziók, melyek folytonosan változnak, noha divatba jövetelük idején mindnyájan örök uralomra akarnak berendezkedni”.²⁴

Zsigmond az egyik ilyen örök időkre berendezkedni vágyó igazság-rezsime a pozitivista tudományosságban látja, ami aztán a világ „varázstalanodásához” vezet, amelynek azonban az a következménye, hogy a leleplezett legendák helyébe kerülő igazságok alkalmatlanok az emberi létezés teljes spektrumának lefedésére: „...a bíráló emberi értelem türelmetlen mohósággal fogott hozzá a különféle illúzióktól megszállva tartott lelki területek ’felszabadításához’, a tapasztalati bizonyosság exakt törvényeinek minden téren való uralomra juttatásához. [...] Ebben a felfogásmódban mindenütt ott van az igazság – fele. [...] De azért a hozzáfűződő várakozást félig sem tudta kielégíteni. Az emberi élet célja, az emberi sors végső és leg-

²³ Mikszáth Kálmán: Előszó, [Avagy miért gondolom ezt a mesegyűjteményt hasznosnak?]. = *Mikszáth Kálmán művei*, Bp., Magyar Helikon, 1970, 384.

²⁴ Zsigmond Ferenc: *Mikszáth írói egyénisége mint kortörténelmi dokumentum*. Debrecen, Csathy Ferenc M. Kir. Tud. Egyetemi Könyvkereskedése és Könyvkiadóvállalata R.-T. 1923, 23.

főbb problémái dolgában egy lépéssel sem segítette közelebb a megfejtéshez. Illúzióink számúvze, a helyük üres; amivel pótolni akartuk őket, utánuk ment a száműzetésbe.”²⁵ Azaz hiába a tudományos igazság, ha olyan idegen diskurzusként jelenik meg az emberi életben, amivel tulajdonképpen semmit sem lehet kezdeni. Zsigmond gondolatmenetének szinte tökéletes illusztrációjaként olvashatók *A fekete kakas* bevezető bekezdései, ahol Mikszáth arról értekezik nem kis iróniával, hogy bizony a betegségek is meghalnak, nem csak az emberek: „Így lett vége a becsületes öreg hidegtelelésnek. Pedig valaha, kivált gyümölcsérés idején, egész falvak feküdtek benne; rázta az embereket, vacogtatta a fogaikat, de már nem volt annyi ereje, hogy valakit elvigyen, hát megszűnt, mert hasznavehetetlen, s jött helyette az influenza. / Új seprő jól seper: a kis Parászka községet valóságosan megtizedelte.”²⁶ Itt Mikszáth a megnevezés váltásában (hidegtelelés – influenza) mutatja be azt a folyamatot, amely tudományos nyelvhasználat uralomra jutását és egyben hasznavehetetlenségét modellálja, ugyanis attól, hogy másképpen hívunk valamit, még nyilván nem múlik el, viszont már nem ismerős, nem tudunk mit kezdeni vele, éppen ezért veszélyesebbnek, fenyegetőbbnek tűnik.

A tudományos nyelvhasználat nem csupán saját nyelvétől fosztja meg az embereket, hanem bizony a valóság megtapasztalásától is, mert hiszen a tapasztalat olyan nyelvi preformált kulturális rendszer, amelynek a funkciója abban áll, hogy képessé tegye az embert reagálni saját életének történéseire. A tudomány fejlődését – lásd az orvostudománnyal szembeni szkepszisét akár *A fekete kakas*ban is – Mikszáth olyan nyelvváltásként érzékeli, amelynek során a tudomány magához ragadja a valóság reprezentálásának jogát, ez azonban azzal jár, hogy az embereket megfosztja a saját nyelvüktől, amely egyben valóságuk közegét is képezte.

Oláh Gáborral szemben azt kell mondanom, hogy Mikszáth nagyon is tisztában van azzal, hogy időről-időre különféle igazságok abszolút szerepre törnek, és így, ha tetszik, egyetlen igazság státuszának jogát vindikálják a maguk számára. Fentebb már volt róla szó, hogy a tudományos fejlődés oksági elven alapuló reprezentációja mindenképpen olyan erős nagy elbeszélésként jelenik meg a Mikszáth-szövegekben, amely megkérdőjelezhetetlennek tűnik. Ugyanakkor a *Szent Péter esernyőjének* egyik szála éppen azt mutatja meg, hogy lehet ugyan, hogy a racionalitás, az okozatiság elvezet bizonyos megoldásokhoz, ahogyan azt Wibra Gyuri nyomozása is teszi, ugyanakkor ez sem lehet teljes értékű világleírás, amennyiben nem enged ráláttni önmagára, önmaga státusára, hiszen itt Wibra Gyuri értelmezői kompetenciája csupán az esernyő megtalálására és a legenda elosztatására korlátozódott. Ugyanakkor az esernyő legendájának leporolásával, szertefosztatásával az igazságot kiderítő Wibra Gyuri végső soron maga is az esernyő legendájának köszönheti feleségét, ami viszont eredetileg nem volt tétje a nyomozásnak: „Mert tagadhatatlanul van valami misztikus a dologban. A szent esernyő mérhetetlen áldást és szerencsét hozott mindenkire, még Gyurira is, ki a világ legbájosabb asszonykájához jutott általa...”²⁷ Hiába derül ki tehát, hogy az esernyő legendája csupán egy szájalmas kis mese, mégis a legenda maga hozza létre a valóságot (pl. Glogova felvirágzása stb.), nem pedig a legenda leleplezése.

²⁵ Zsigmond 1923, 10.

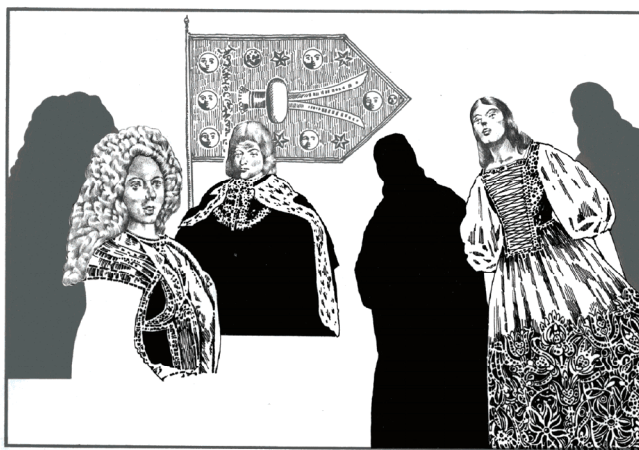
²⁶ Mikszáth Kálmán: *A fekete kakas*. = Mikszáth Kálmán összes művei 12. kötet, Regények és nagyobb elbeszélések, szerk. Bisztray Gyula, Király István, Bp., Akadémiai Kiadó, 1959, 7.

²⁷ Mikszáth Kálmán: *Szent Péter esernyője*. = Mikszáth Kálmán összes művei 7. kötet, Regények és nagyobb elbeszélések, Szerk. Bisztray Gyula, Király István, Bp., Akadémiai Kiadó, 1957, 197.

Mikszáth, miközben a tolakodó valósággrezsimekkel szembesül, azt mutatja be, hogy ezek ugyan befolyásolják a valóság megélését, ám soha nem helyettesíthetik azt. Minden élhető és átélt valóság még akkor is realitás annak számára, aki átéli azt, ha a külvilág vagy a többség által elfogadott valóság erről mást állít. (Gondoljuk csak meg, hogy Apolka számára a Pongrácz gróf által teremtett és kívülről illuzórikusnak nyilvánított világ, az egyetlen olyan realitás, amely valóban élhetőnek bizonyul.)

Úgy látom, hogy Mikszáth négy nagy valóságkonstruáló diskurzus dominanciájával szembesül és szembesít: 1. a tudományos, orvosi (pl. *Különös házasság*); 2. jogi (*Beszterce ostroma*, *Különös házasság*); 3. politikai, hatalmi (*A sipsirica*); 4. babonás, misztikus (*A fekete kakas*, *Prakovszky, a siket kovács*).²⁸ Ezek azok a konstrukciók, amelyek valamiképpen viszonyulásra készítetik az alternatív valóságtapasztalatokat, miközben ők maguk megfellebbezhetetlennek és örök érvényűnek tüntetik fel önmagukat. Természetesen Mikszáth ezeknek a diskurzusoknak a viszonylagosságát is képes bemutatni műveiben, mégpedig oly módon, hogy helyenként maga az olvasó sem tudja eldönteni, hogy a szöveg világában mely valóságkonstrukció lesz a domináns.

A Mikszáth-értés hármás iránya gyakran nehezen elkülöníthető az egyes olvasatokban, leginkább a Jókai- és a realista paradigma fér meg békésen az értelmezésekben, míg a „cinikus” Mikszáth képzelet talán kevésbé egyeztethető össze az első kettővel. Bár Szerb Antal alább idézendő mondata – mintegy tökéletes illusztrációjaként a Mikszáth-értésben mindeütt ott kísértő tanácstalanságnak – megpróbál közös nevezőt találni ez utóbbi olvasási iránnyal is: „Mikszáth derűje, előadásának bája csaknem elfödi azt a mélységes kiábrándultságot, eszménytelenséget, sőt itt-ott cinizmust, ami a mikszáthi világkép alapja.”²⁹

²⁸ Ennek kifejtése egy másik dolgozat feladata lesz.

²⁹ Szerb Antal: *A magyar irodalom története*, Bp., Magvető Kiadó, [é. n.] [1934], 450.